

İSTANBUL'DA SİLİVRİKAPI'DAKİ HADİM İBRAHİM PAŞA CAMİİ'NİN ÇİNİLERİNDEKİ ÖZELLİKLER

Şerare YETKİN

Türk mimarisinde iç ve dış mimarî süslemenin en ölmez renkli süsleme kolu olan çini sanatı, başkent, İstanbul abidelerinde geniş bir kullanım sahası bulmuştur. Özellikle 16. yüzyılda imparatorluğun ihtişamına yakışan bir üstünlüğe ulaşmıştır.

Mimarî ile en iyi bağdaşan bir süsleme sanatı olarak, yapıların içine ve dışına anlamlı bir renk katmıştır. Bu anlam çini süslemenin, mimarînin üstünlüğünü aksatmayan, aksine mimarî formları değerlendiren ölçülü kullanılışı ile daha da artmış ve renklenmiştir.

Silivrikapı'daki Hadım İbrahim Paşa Camii çinileri, Mimar Sinan tarafından yapılmış olan bu zarif yapıda da bu özelliğini muhafaza etmiştir. Çiniler sadece içeride mihrap üstündeki alınlıkta, dışarıda ise son cemaat yerindeki minare kapısı ve pencereler üstündeki alınlıklarda yer almaktadır. Osmanlı mimarisinde sekiz dayanaklı camiler içinde özel bir yeri olan bu yapıda, kubbe duvar payeleri üzerine oturtularak kubbenin mekândaki abidevi örtücü etkisi sağlanmıştır. İstanbul'daki sekiz dayanaklı yapıların öncüsü olmuştur.

Caminin banisi olan İbrahim Paşa, hadım ağalığından yükselmiş olan bir kişidir. Anadolu ve Rumeli beylerbeyliğinde, Kubbe vezirliğinde bulunmuştur. Anadolu ve Rumeli'nde yaptırdığı dinî ve sosyal eserler hayırsever bir kişiliği olduğunu göstermektedir. Hadım İbrahim Paşa'nın gerek Silivrikapı'daki camiine, gerekse bütün hayratına aid H. 963 - M. 1560 tarihli vakfiyesi Türk ve İslâm Eserleri Müzesi'nde bulunmaktadır¹. Cami, Silivrikapı'ya bakan avlu ka-

1 A. Erdoğan, «Silivrikapı'da Hadım İbrahim Paşa Camii», Vakıflar Dergisi, 1, Ankara, 1938, s. 29-35.

pısı üzerinde, Şair Kandî tarafından yazılmış tarih kitabesine göre H. 958 - M. 1551 tarihinde yapılmıştır. Cami kapısının üzerinde de yine yapının tarihini veren, Şair Kandî tarafından yazılmış bir kitabe vardır.

Mimar Sinan bu eserinde, daha sonra sekiz dayanak sisteminde yapacağı camilerde büyük gelişme gösterecek bir planı bilinçli bir şekilde ele almış, öncü karakterinde bir eser ortaya koymuştur². Cami mekânı 11.50 m. çapında bir kubbe ile örtülüdür. Kubbeye geçiş köşelerdeki yivli tromplarla sağlanmıştır. Kubbenin yükü, sekiz duvar payesi üzerine başarılı şekilde aktarılmıştır.

Hadım İbrahim Paşa Camii'nin çinileri, şimdiye kadar yapılan çalışmalarda çok farklı teknik özelliklerle tanıtılmıştır. Çinilerin mozayik tekniğinde yapıldığından bahsedilmiştir³. Bir başka nesriyatta, renkli sırla boyama tekniğinde olduğu yazılmıştır⁴. Çinilerin doğru olarak sır altına boyama tekniğinde olduğu, fakat mavi-beyaz grubun gelişmiş bir safhası olduğu belirtilmiştir⁵. Yaptığımız bir inceleme sırasında, bu yapının çini süslemelerinin dikkati çeken bazı özellikleri olduğunu gördük. Özellikle kullanılan renkler, bu çinilerin biraz daha ayrıntılı olarak tanıtılması gerektiğini duyurdu.

Caminin içinde mihrabı taçlandıran çini alınlığın özel bir önemi vardır (Resim 1). Mihrabın üzerinde yer alan alınlık, 2.70 m. genişliktedir. Alınlığı kaplayan çini levhalar, kare biçiminde olup, her kenarın 45 cm. olması ile, bilinen kare levhalara nispetle daha büyüktür. Beyaz hamurlu olan levhalarda, parlak, şeffaf sır altına çok renkli boyama tekniği uygulanmıştır (Resim 2). Lâcivert renkte zemin üzerinde, beyaz renkte zarif rumîler, ince kıvrık sapslarla bağlanarak girift bir dolgu yapar. Alınlığın tepesinde, tam ortada, aşağı

2 S. Batur, «Osmanlı camilerinde sekizgen ayak sisteminin gelişmesi üzerine», Anadolu Sanatı Araştırmaları, I, İstanbul, 1968, s. 143-144.

3 A. Erdoğan, aynı eser, s. 30.

4 A. A. Lane, «The Ottoman pottery of Iznik», Ars Orientalis, 2, 1957, s. 274, not 55. İstanbul'da, renkli sırla boyama tekniğindeki çinileri olan birkaç yapı içinde, bu camiyi de zikretmekte ve «All these were minor works» diye yazmaktadır. Geç renkli sırla boyama tekniğindeki çinilerin en abidevi örneğini veren Şehzade Mehmed Türbesi'nin de bu şekilde küçümsenmesi hayret vericidir.

5 G. Öney, Türk çini sanatı, İstanbul, 1976, s. 82. natüralist lüle ve karanfeller belirtilmiştir.

doğru uzanan iri bir palmetten çıkan kıvrık dallı rumîler iki yana doğru kıvrılarak, helezonlar yapan dallar üzerinde zemini adeta bir tezhip süslemesi gibi kaplarlar. Beyaz rumîlerin içinde eflâatun rengi dolgular vardır. Bu zemin üzerinde, firuze rengi iri bir alınlıklı kartuş yer alır. Etrafı zeytin yeşili kalın bir şeritle çevrelenmiştir. Kartuşun firuze zemini üzerinde lâcivert renkte sülüs yazılı bir kitabe yer alır. Kitabede «Kâle Allahu Teâlâ: 'Kullemâ dahale aleyhâ Zekeriyya el-mihrâb'» (III/37) âyeti okunmaktadır.

Araya küçük yapraklı çiçekler, ince sapslar üzerinde serpiştirilmiştir. En altta ortada küçük bir Çin bulutundan iki tarafa doğru çıkan sapslı birer küçük stilize çiçek dolgu yapmaktadır. Alınlığın etrafını, firuze zeminde, ince siyah dallar üzerinde çiçekleri taşıyan uzun ve yuvarlak halkalı bir zencerek bordür halinde çevreler.

Alınlığın içindeki firuze renkli kartuşun etrafını çevreleyen zeytin yeşili renk, Şam işi denilen bir grup İznik çinisinde görülen karakteristik zeytin yeşilinde olması ile özel bir önem taşır.

Yapının dışında son cemaat yerini renklendiren çiniler ise süslemeleri ile dikkati çekerler (Resim 3).

Minare kapısı üzerindeki çini alınlık, 1,10 m. genişliktedir (Resim 4). Levhaların kenarı çeşitlilik gösterir, genelde 28.4 X 34 cm. dir. Sır altı tekniğinde yapılmış olan çini süslemede, lâcivert zemin üzerinde beyaz renkte sülüs yazı yer alır. Kitabede «Selâmun aleykum tibtum fedhulûha halidîn» (XXXIX/73) âyeti okunmaktadır. Harflerde firuze renk dolgular görülür. Yazının yer aldığı lâcivert zemin fırça darbeleri ile hârelenmiştir. Bu zemin üzerine firuze renk ince dallı kıvrık yaprakçıklar serpiştirilmiştir. Alınlığın tepesinde iki küçük beyaz rumînin çıktığı bir düğüm vardır. Düğüm firuze renk dolguludur. Beyaz rumîler içinde gene zeytin yeşili renk görülmektedir. Alınlığın köşesindeki dal harfinin ucu, firuze rengi zarif bir rumî ile sonuçlanmaktadır. Rumînin içinde eflâatun renk dolgu vardır. Alınlığın etrafı, firuze zemin üstüne, ince siyah, kıvrılarak uzanan bir daldan çıkan küçük rumîli dar bir bordürle çevrelenmiştir.

Bu alınlığın tam üzerindeki taş duvara, yuvarlak silmeli dairevî bir oyuk açılmış, içine iki yarı levhanın birleşmesinden meydana gel-

miş yuvarlak bir çini pano yerleştirilmiştir (Resim 5). Fırça darbeleri belli olan lâcivert hâreli zemin üzerinde, beyaz renkte sülüs yazı ile, tekrarlayan kelimelerden meydana gelen ve levhanın şekline uygun dairevî bir kompozisyon yer almıştır. Kitabede «Yâ Hennân Yâ Mennân» okunmaktadır. Harflerin uçları uzatılarak birbirleri ile keşismekte ve tam ortadaki firuze rengi küçük bir rozet etrafında bir örgü meydana getirmektedir. Ayrıca beyaz ince şerit, üç bölümlü düğümler yaparak harflerin keşişme noktalarını belirten bir daire yapmaktadır. Örgülerin içi firuze renkte dolguludur. Ayrıca aralara küçük firuze rozetler yerleştirilmiştir. Yuvarlak çini panonun etrafı firuze renkte ince bir şeritle çevrilidir.

Son cemaat yerinin bu kısmında camiye açılan pencere üstündeki alınlık bugün yerinde değildir. Çünkü alınlığın bulunması gereken kısım, Hicrî 1177 (1763/64) tarihli mahfile açılan ve mükebbire olarak kullanılan bir üst pencere ile kesilmiştir. Cephe düzeni bozulmuştur. Ancak çok sevindirici bir raslantı sonucu, buradaki çini alınlığı bulmak şansına sahip oldum. İstanbul İnşaat ve Sanat Eserleri Müzesi'ni ziyaretim sırasında, yerde duvara dayanmış olarak teşhir edilen bir çinili alınlık dikkatimi çekti. Gerek teknik gerekse süslemesi ile, Hadım İbrahim Paşa Camii'nin son cemaat yerindeki diğer alınlıklar ile benzerlik göstermekte idi. O gün müze müdiresi olan, bir zamanki değerli talebem Şennur Aydın (Şentürk), «Bu alınlığı parçalar halinde, müzenin deposunda bulduğunu ve şahsi gayreti ile bir araya getirerek tamamladığını, fakat nereye aid olduğunu bilmediğini, zaten bu parçalar hakkında da müzede hiçbir kayıt olmadığını» söyledi. Bu durum konuya daha da önem katan bir yaklaşımı gerektirdi. Bugün müzede 1054 envanter numarası ile teşhir edilen alınlığın, Silivrikapı Hadım İbrahim Paşa Camii son cemaat yerinde, sonradan açılan pencere ile yerinden kaldırılmış alınlık olduğunu tespit ettim.

Alınlığın bugünkü ebadı 1.43 x 0.76 m dir. Levhaların ebadı 29.5 x 29.5 cm, 34 x 29 cm dir. Lâcivert zemin üzerine beyaz renkte harflerle sülüs bir kitabe vardır. Harflerin bazı yerleri firuze renkle dolgulanmıştır. Başarılı bir istif gösteren kitabede bazı harfler birbirini kesmiştir. Alınlığın sağ alt tarafında firuze renkte çifte yapraklı olan eflâtun renkte iki küçük lâle yer almaktadır. Ayrıca gene alt tarafta ince bir sap üzerinde firuze renkte, zarif kıvrımlı bir yap-

rak bulunmaktadır. Yaprakta eflâtun renkte dolgular görülmektedir. Alınlığın etrafını, firuze zemin üzerine altı yapraklı siyah renkte küçük rozetlerin sıralandığı ince bir bordür çevreler. Rozetlerin ortasında eflâtun renkte benekler vardır. Alınlığın zeminini süsleyen iki küçük lâle, bu dış bordür şeridinden çıkmış gibi yapılmıştır. Kitabede «Kâle Resûl Allah sallâ Allah aleyhi ve sellem el-mü'minu fi'l-mescid-i kessemeki fi'l-mâi» okunmaktadır (Resim 7).

Bugün bozulmuş olan cephede, alınlığın olması gereken kısımda yaptığımız araştırmada boyut bakımından da alınlığın buraya aid olduğu kanıtlanmıştır. Teknik, renk ve süsleme bakımından diğer alınlıklarla da tam bir birlik göstermektedir.

Alınlığın parçalarının günümüze kadar muhafaza edilmiş olması, sanat eserlerimizin korunmasındaki hassasiyet için sevindirici bir kanıttır.

Son cemaat yerinin diğer tarafı orijinal şeklini muhafaza etmektedir. Burada kösedeki mekâna açılan birinci pencerenin üstündeki alınlık ebad bakımından minare kapısının üstündekinin aynıdır, 1.10 X 0.61 m. dir. Kare levhaların her kenarı 30 cm. dir. Lâcivert hâreli zemin üzerinde beyaz sülüs yazılı kitabe yer almaktadır. Harflerin firuze renk dolguları vardır (Resim 7). Kitabe, «Selâmun aleykum bimâ sabertum feni'ma 'ukbâ'd-dâri» (XIII/24) âyetidir. Zemine firuze rengi küçük yaprakçıklar ve ince saplar üzerinde rozet ve stilize çiçekler serpiştirilmiştir. İçlerinde eflâtun ve kobalt mavisi dolgularla renklendirme yapılmıştır. Alınlığın etrafını, minare kapısı üzerindeki alınlığın aynısı olan ve firuze zemin üzerinde uzanan ince siyah kıvrık daldan çıkan rumîli dar bir bordür çevreler.

Bu alınlığın tam üzerine isabet eden kısımda, gene duvar yuvarlak bir silme ile çevrelenerek oyulmuş ve ortasına iki yarım levhadan oluşan daire şeklinde bir çini pano yerleştirilmiştir. Lâcivert zemin üzerine beyaz renkte, sülüs yazı ile, hat sanatının dekoratif bir istifi olan müsennâ tarzında bir kitabe yer almıştır (Resim 8). Kitabede «Yâ Şâfi Yâ Kâfi Yâ Muğni» okunmaktadır. Harfler düğümlerle süslü olup, düğümlerin içleri firuze renkle dolgulanmıştır. Tam ortada eflâtun göbekli firuze bir rozet yer alır. Yuvarlak panonun etrafı firuze renkte ince bir şeritle çevrelenmiştir.

Son cemaat yerinin bu kısmında bulunan mihrap nişinin diğer tarafındaki camiye açılan pencere alınlığı ise çini sanatımız için özel bir önem taşır. Diğerlerine nispetle daha büyüktür, 1.49 X 0.76 m. dir. Kare levhaların kenarı 28.4 cm. dir. Sır altına boyama tekniğinde olan bu çini alınlıkta, zemin fırça darbelerinin belirlediği hâreli lâcivert renktedir. Alınlık içinde bir kitabe yer alır (Resim 9). «El-munâfikü fi'l-mescidi ke't-tayri fi'l-kafesi. Sedeka Resûl Allah». Beyaz renkte süslü yazılı kitabede harfler firuze renkle renklenmiştir. Araya firuze renk saplı ve yapraklı, eflâtun rengi natüralist karanfil ve lâleler serpiştirilmiştir. Yalnız bir alt köşede kıvrık bir sap üzerinde, eflâtun dolgulu firuze bir rumî yer alıyor. Alınlığın etrafı firuze zemin üzerine siyah renkte altı yapraklı küçük rozetlerin sıralandığı ince bir bordürle çevrilidir. Bazı rozetlerin ortası kobalt mavisi, bazıları eflâtun beneklidir.

Bu kısa yazımızda ayrıntılı olarak belirtmeye çalıştığımız Hadım İbrahim Paşa Camii'nin çinileri Osmanlı devri çini sanatı için önemli özellikler taşır.

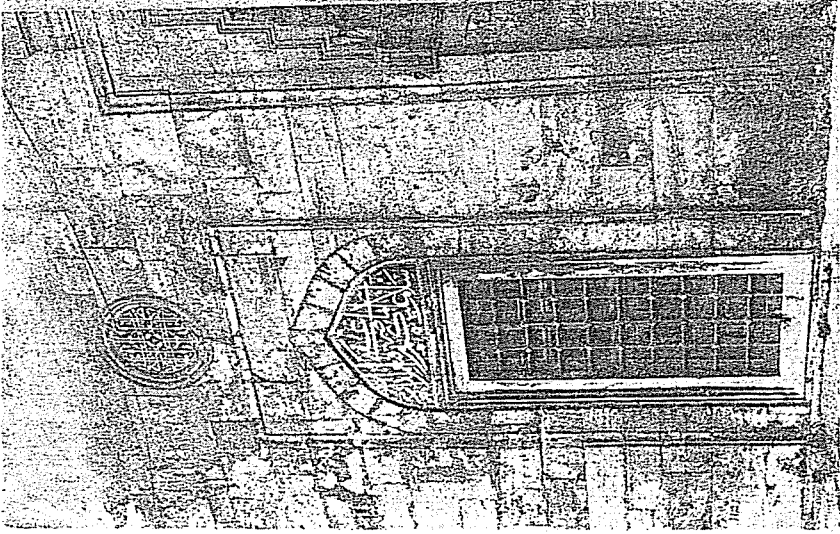
Yapının içinde sadece mihrap üstündeki çini alınlıkta, kitabenin yer aldığı firuze kartuşun etrafını çevreleyen zeytin yeşili renk, Şam işi denilen bir tür İznik çinisinde görülen tipik renktir. Ayrıca dıştaki alınlıkların içinde de rastlanmaktadır. Eflâtun, kobalt mavisi ve firuze renkler de bu tür çinilerin karakteristik rengidir. Şam'daki çinilerde kullanıldığı için bu adla adlandırılan İznik çinileri, oldukça kasvetli renklerinden dolayı duvar çinisi olarak pek kullanılmamışlardır. Oysa İznik'te yapılan kazılar sırasında kullanma keramiğine aid ve bu renkleri içeren pek çok parça çıkmaktadır. Çini olarak yalnız Bursa'da Rüstem Paşa tarafından yaptırılan Yeni Kaplıca'nın çinilerinde bu renklerle sır altına boyama yapılmıştır. Çiniler Şam'daki yapılarda görülen çatlak sırlı ve teknikçe kaba olan çinilere nispetle, ince, parlak ve şeffaf bir sır altına itinalı bir desen ve boyama gösterirler. İbrahim Paşa Camii'nin çinileri, İznik çinileri içinde Şam işi denilen türün başarılı bir örneğidir. İstanbul yapılarında kullanıldığını bildiğimiz, ilk ve son örnek olmaları ile de ayrıca değerlidirler.

Desen bakımından da önemli özellikler taşırlar. Alınlıkları çevreleyen ince şerit halindeki bordürlerin, zemini veren aynı levhada olması, örneğin bütünü ile bulunduğu yer için hazırlandığını göster-

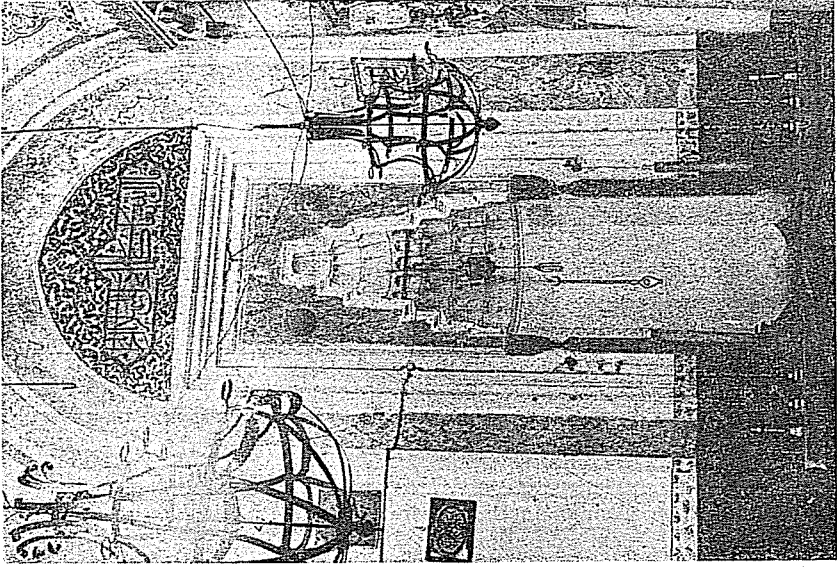
mektedir. Zarif istifli yazıları ile hat sanatımızın başarılı örnekleridirler. Bitkisel motifleri, bir yandan geleneksel rumî, palmet ve soyut hatayî çiçeklerini sürdürürken, bir alınlıkta gördüğümüz gibi natüralist lâle ve karanfil çiçeklerini de içermektedir (Resim 10-11). Osmanlı süsleme sanatının hemen her kolunda kullanıldığı için haklı olarak Türk çiçeği adını alan bu natüralist çiçekler, 16. yüzyılın ortalarından itibaren gittikçe artan zenginlikte çini sanatında kullanılmaya başlanmıştır. 1551 tarihli bu yapıda görülmüş olması, sır altı tekniğinde kullanıldığını belgeleyen ilk örneklerden olması ile çini alınlığın değerini arttırır. Lâle çiçeğinin renkli sırla boyama tekniğinde de yapıldığını belgeleyen tek örnek, İstanbul'da 1548 tarihli Şehzade Mehmed Türbesi'nin içindeki bir çini alınlıkta bulunmaktadır (Resim 12). Hadım İbrahim Paşa Camii'ndeki alınlıkta ise, lâle çiçeği sır altına boyanarak yapılmıştır. Lâle ve karanfilde kullanılan eflâtun renk ise, daha sonra sır altına kullanılacak olan kırmızı rengin bir öncüsü olmalıdır.

Hadım İbrahim Paşa Camii, çinilerindeki bu özelliklerle beraber, Osmanlı mimarisinde, taşa yerleştirilmiş yuvarlak çini panoları ile belli bir cephe düzeni gösteren tek örnek olması ile de ayrı bir önem taşır⁶. 28.6.1985.

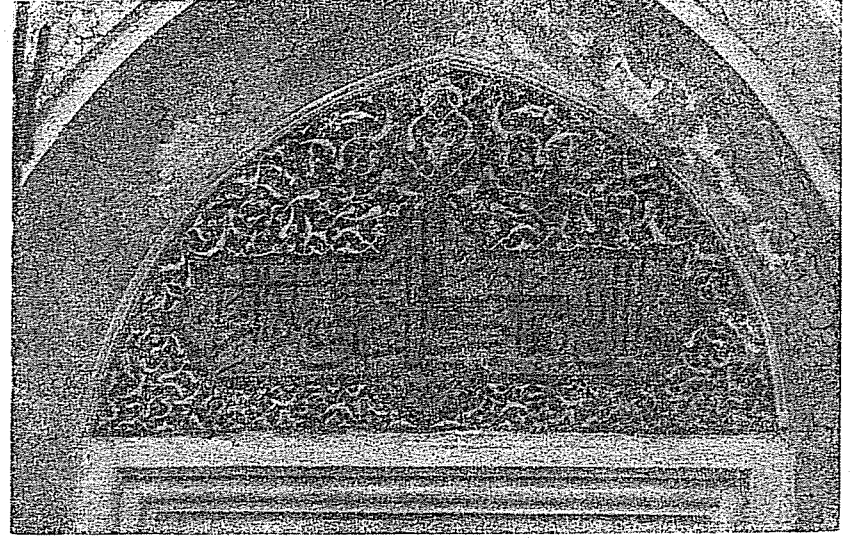
6 Çini kitabeleri okumak lütfunda bulunan Bölüm'ümüz elemanlarından Sayın Dr. Hüsamettin Aksu'ya teşekkürlerimi sunarım. Ayrıca resimleri çekmek zahmetinde bulunan çalışma arkadaşım Dr. Tanju Cantay'a teşekkürlerimi tekrarlarım.

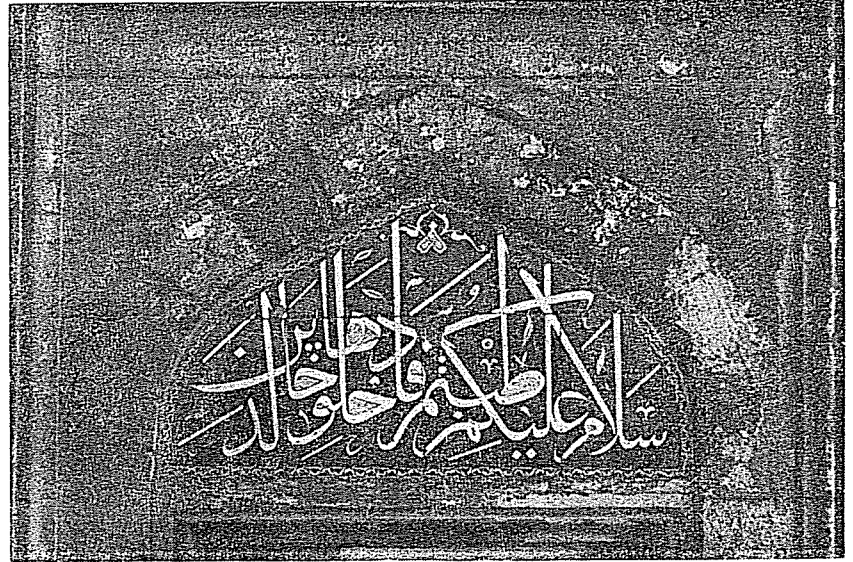
Resim 3. Son cemaat yerinden görümlü
(D. İşmen).

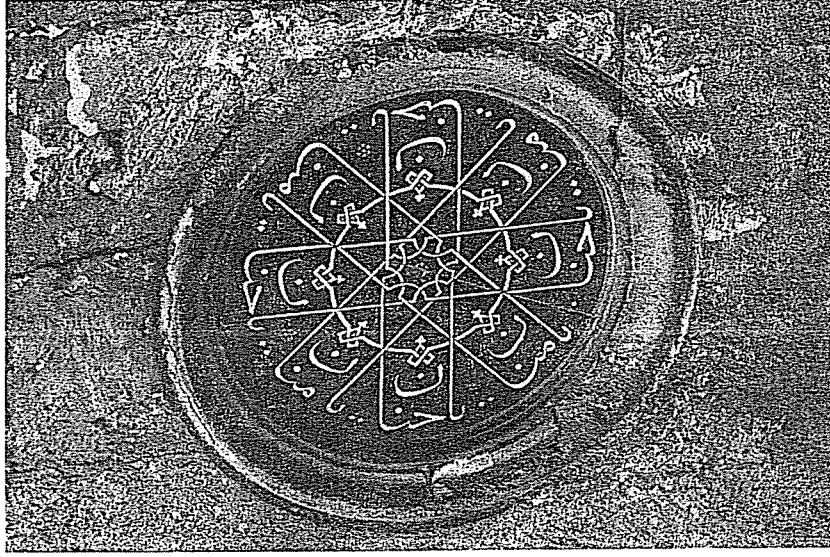
Resim 1. Sillivrikapı İbrahim Paşa Camii mihrabı
(D. İşmen).

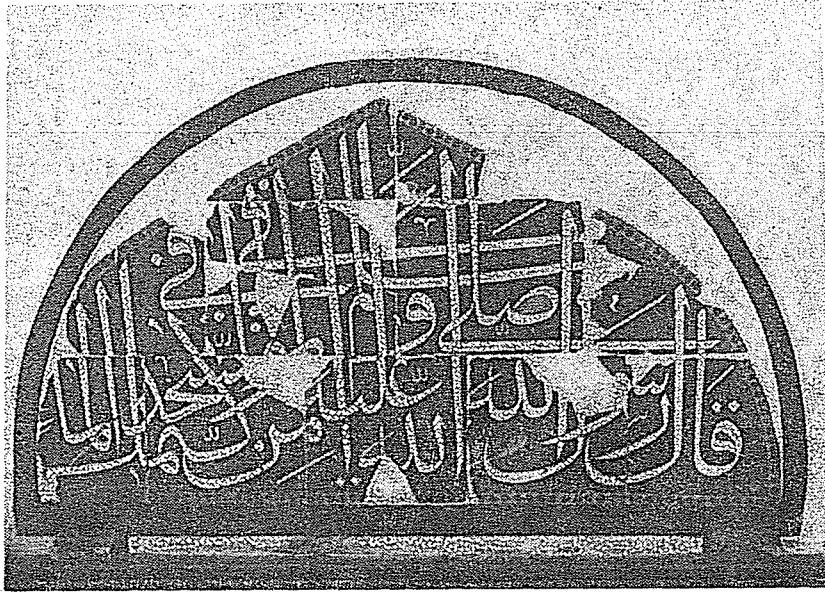
Resim 2. Mihrap alınlığı (D. İşmen).

Resim 4. Son cemaat yerinde gini alınlık.

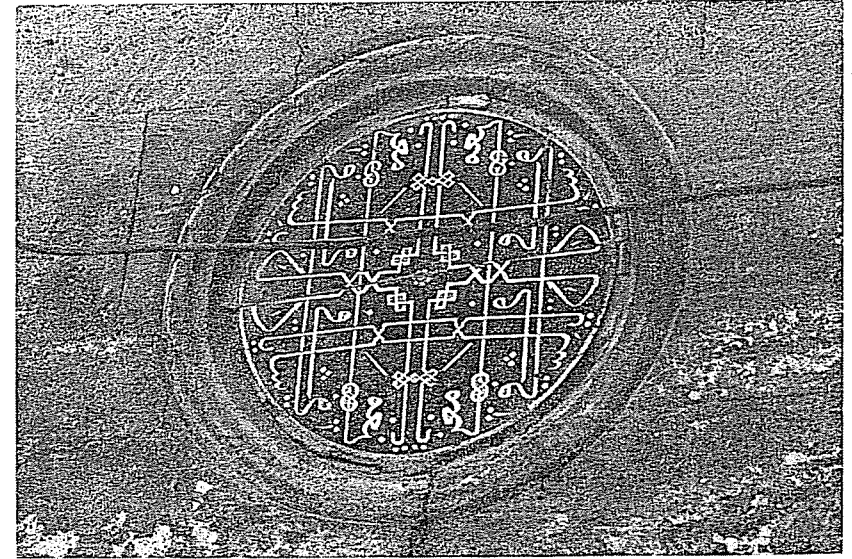
Resim 5. Son cemaat yerinde çini pano.

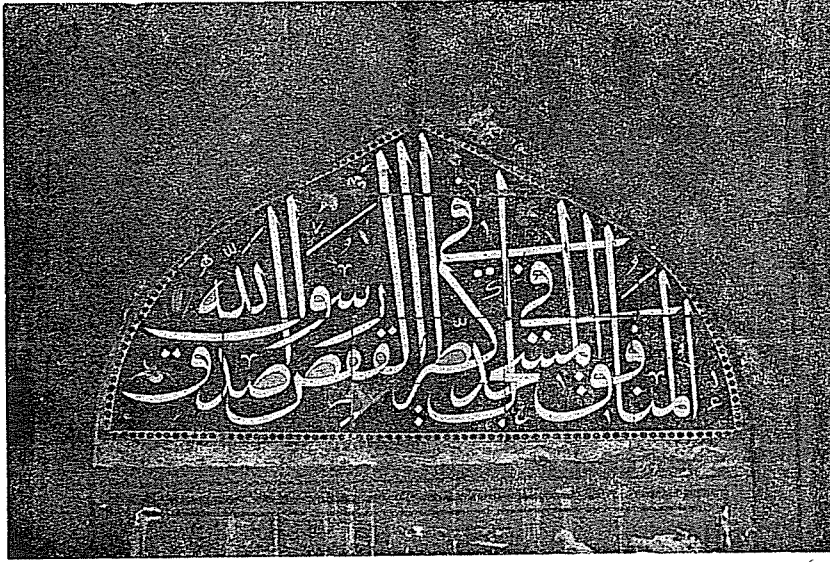
Resim 6. Hadım İbrahim Paşa Camiinin Vakıf İnşaat ve Sanat Eserleri Müzesinde bulunan çini ahnlığı.

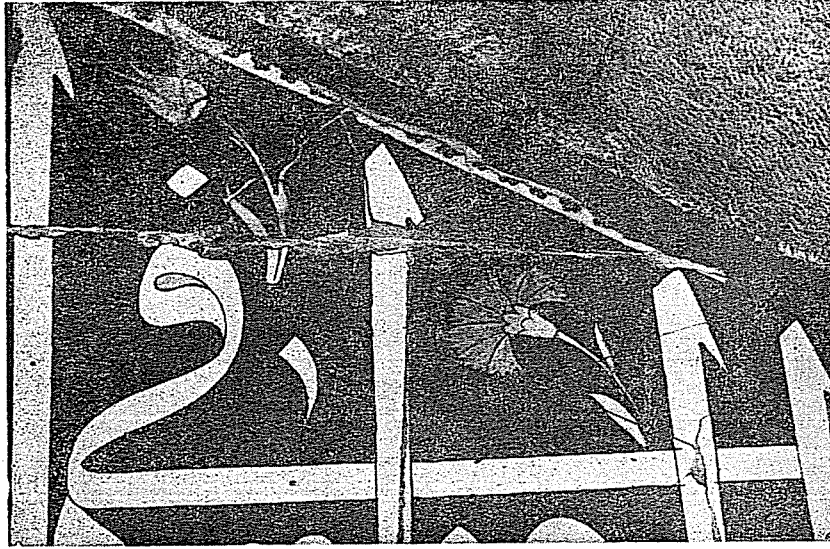
Resim 7. Son cemaat yerinde çini ahnlık.

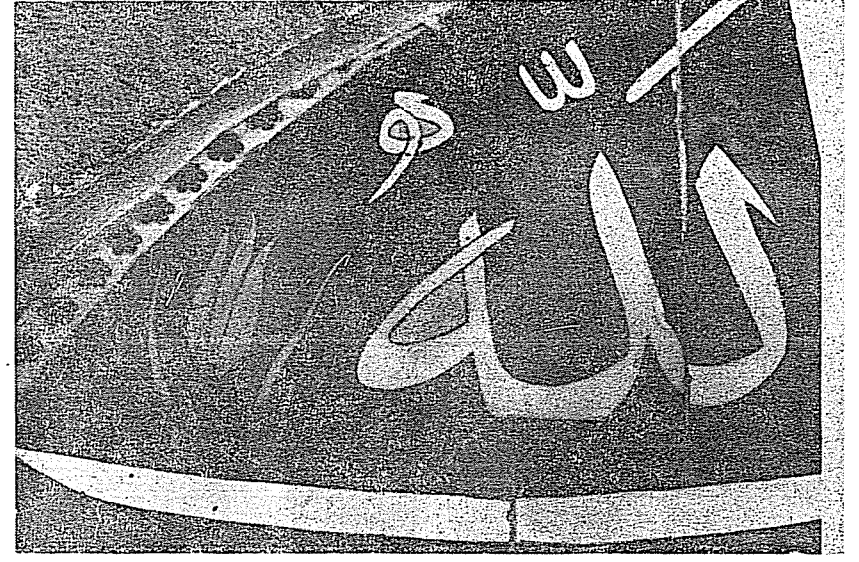
Resim 8. Son cemaat yerinde çini pano.

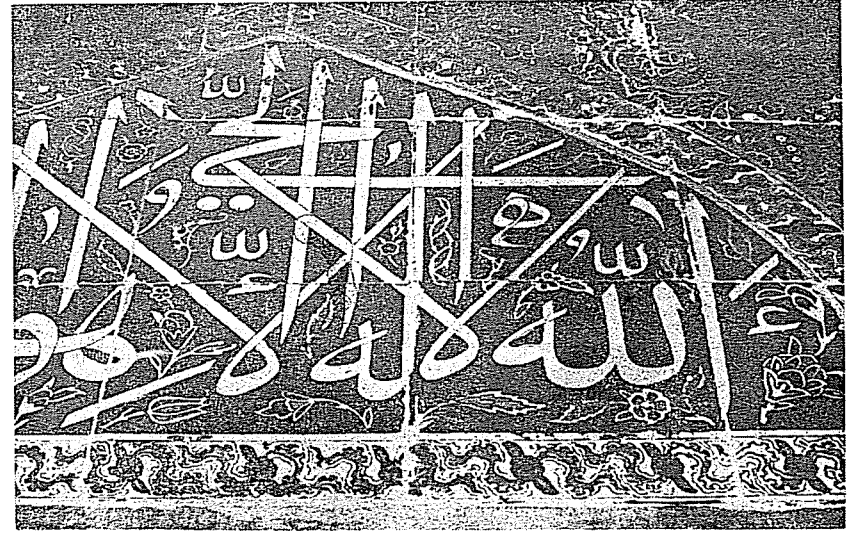
Resim 9. Son cemaat yerinde çini alnlık

Resim 10. Çini alnlıktan ayrıntı.

Resim 11. Çini alnlıktan ayrıntı.

Resim 12. İstanbul Şehzade Mehmed Türbesi içinde çini alnlık.